



İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 3, Sayı: 2, Güz 2012



İNÖNÜ UNIVERSITY
JOURNAL of the FACULTY of DIVINITY

Volume: 3, Issue: 2, Autumn 2012

“73 Fırka Hadisi”ni Yeniden Düşünmek

Mehmet KUBAT *

Özet: Hadis kitaplarında farklı varyantlarla rivayet edilip şöhret bulan 73 fırka hadisi, İslâm düşünce tarihinde müelliflerin itikadî mezhepleri tasnif edişlerinde belirleyici rol oynamıştır. Bu hadis aynı zamanda Müslüman gruplar arasında bir mezhep müntesibinin diğer mezheplere bakışını belirleyip onlarla gireceği ilişkiyi şekillendiren bir etkiye de sahip olmuştur. Tarihsel süreçte 73 fırka hadisi, bazen ümmetin firkalara ayrılmasının doğal ve kaçınılmaz olduğu ve bunun da Müslüman toplum açısından bir zenginlik olarak görülmesi gerektiği şeklinde anlaşıldığında olumlu bir etki sağlarken, bazen sadece kendi mensup olduğu grubu kurtuluşa erecek fırka (fırka-i nâciye) olarak görenler tarafından diğer mezheplerin dışlanıp tekfir edilmesine dayanak oluşturması ve bunun doğal sonucu olarak ümmet arasında tefrikaya sebebiyet vermesi gibi olumsuz bir etkiye de sahip olmuştur. Bu makalede öncelikle 73 fırka hadisleri kategorize edilerek bu rivayetlerin sıhhat durumları irdelenecek ve müelliflerin mezhepleri tasniflerinde bu rivayetlerin etkisi ele alınacak, daha sonra da bu hadisi doğru anlamının yolları denenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fırka, 73 fırka, fırka-i nâciye, cemaat, kesretten kinâye.

Abstract: *-Rethinking on "73 sects hadith" -73 sects hadith which narrated in the Hadith books with the different variants and found fame, it has a key role in the Islamic intellectual history when the faith denominations are classified by the Islâmic sect historians as sects, also it has an effect which identifying a member's perspective of any sect for the other sects and shaping the relationship with others. Sometimes the 73 sects hadith provides a positive impression in the historical process when the separation of the Ummah is natural and inevitable and also it should be seen as a form of wealth in terms of the Muslim community, and also sometimes it has a negative effect when declare the other sects are unbeliever based on the hadith by the members who consider the only saved sect is theirs and as a natural result of this, it causes conflict and division. In this article, firstly 73 sects hadiths will be categorized and their accuracy will be examined, and the effect of the authors' communion will deal when sorting, and then the ways for the understanding correctly of this hadith will be investigated.*

Keywords: Sect, 73 sects, saved sect, community, multiplicity (pluralistic) allusion.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, e-posta: mehmet.kubat@inonu.edu.tr.

GİRİŞ

Başta Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel olmak üzere şöhret bulmuş ilk dönem muhaddisleri tarafından rivayet edilen 73 fırka hadisi, tarihte çeşitli şekillerde yorumlamalara tabi tutulduğu gibi, günümüzde de değişik tarzlarda anlaşılıp yorumlanmıştır.¹ Yapılan bu yorumlamaların bir kısmı farklılığı bir zenginlik sayıp fırkalaşmayı doğal saydığı için olumlu neticeler vermiştir. Ancak bu yorumların diğer kısmı ise, bu hadisin bazı varyantlarından hareketle kişiyi, yalnızca mensubu bulunduğu mezhebinin kurtulan topluluk (fırka-i nâciye), kendi mezhebi dışında kalan diğer fırkaların tümünün ise sapıklıkta (dalâlet) olduğu yargısına ulaştırdığı için yanlış ve tehlikeli sonuçlara kapı aralamıştır. Bu yargı, fırka-i nâciyeden olduğunu varsayan mezhep müntesibinin diğer mezhep mensuplarını dışlayıp ötekileştirmesine, dolayısıyla da dalâlete düşen fırka olarak görmesine sebep olmuş, hatta bazen işi diğer bütün mezhep mensuplarını toptan tekfir etmeye kadar vardırırmıştır.

73 fırka hadisini, câhil, kültürsüz ve bedevî bir topluluktan ilimle mücehhez medenî bir ümmet oluşturmayı başaran Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, ortaya çıkardığı topluluğun selameti ve devamı için, tefrikadan ayrıştırılması gereken ihtilâfın tabii bir sonucu olarak, istikbalde fırkalaşma hâdisesinin çok olacağına dair vuku bulacak olan realiteyi haber vermesi, bu açıdan fırkalaşma hâdisesinin tefrikayla neticelenmemesi konusunda dikkatli ve uyanık olmaları için bağlılarına yaptığı bir uyarı olarak anladığımızda, hadisin anlamı gayet yerinde Nebevî bir mesaj olmaktadır. Fakat onu gelecekte ümmetin kaç gruba ayrılacağına ve bir fırka dışındaki mezhep, meşrep ve grupların tümünün sapıklar kategorisinde mütalaa edilerek Cehennem'e gireceklerinin haber verildiği salt gaybî bir mûcize olarak anlamak, hem rivayeti, hem de rivayetin vermek istediği mesajı sorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle anlaşılması, yorumlanması ve kendisinden hüküm çıkarılması açısından İslâm tefekkür geleneğinde oldukça önemli bir yeri olan 73 fırka hadisinin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aidiyetinin tespiti edilmesi,² daha sonra da hadisin verdiği nebevî mesajın doğru bir şekilde yorumlanması son derece önem arz etmektedir.

İslâm düşünce tarihinde çok tartışılan ve üzerinde çokça fikir beyan edilen 73 fırka hadisi, farklı rivayet yolları ile bizlere aktarıldığı için, doğal olarak söz konusu rivayetler arasında ciddi anlam farklılıkları bulunmaktadır. Bu hadis grubunda yer alan rivayetlere eserlerinde yer veren âlimler, kendi dönemle-

¹ Sayın Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, Erzurum, 1997, s. 97.

² Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife*, Yıl: 5, Sayı: 3, Kış, 2005, s. 25.

rinin koşulları içinde ve bir hadisin sıhhati için gereken temel hususiyetleri de göz önünde bulundurarak 73 fırka hadisleri hakkında bir yargıya varmaya çalışmıştır. Bu çalışmamızın ilerleyen kısmında aktaracağımız gibi, tarihsel süreçte söz konusu hadislerin senet ve metin açısından sıhhati, konunun uzmanı otoriteler tarafından tartışılmış, kimi âlimler kendi ilmî birikimleri, dünya görüşleri ve özellikle de *fırkalaşma olgusuna* bakışları doğrultusunda bu hadislerin sahh, kimileri ise aynı gerekçelerle zayıf veya mevzû (uydurma) olduğunu belirtmişlerdir.

İslâm âlimleri 73 fırka hadislerinin sıhhati konusunda nasıl bir yargıya varırlarsa varsınlar, bu rivayetlerde beyan edilen fırkalaşma hadisesinin, Müslümanlar için tarihsel süreçte pratikle de kanıtlanmış olan geleceğe dair nebevî bir ihbar vazifesi gördüğü tartışma götürmez bir gerçektir. Nitekim İslâm dünyasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip fırkalaşma hâdisesi baş göstermiş ve bu olay mütemediyen devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu nebevî ihbarın aynen vuku bulduğu söylenebilir. Yine bu çalışmanın ilerleyen kısmında vurgulanacağı gibi, çeşitli varyantlarıyla 73 fırka hadisinin, "ümmetimin ihtilâfı rahmettir"³ hadisi ile birlikte düşünülerek, ümmetin birliğini tehlikeye sokan *tefrikaya* vardiirilmadığı sürece, fırkalaşmanın doğal, kaçınılmaz, hatta bazı durumlarda gerekli olduğu gerçeğine işaret ettiği söylenebilir.⁴

Bu makalemizde, tarihten günümüze insanın olduğu her yerde fırkalaşmanın mütemediyen devam eden bir hâdise olduğu gerçeğini akılda bulundurarak, öncelikle İslâm tefekkür tarihinde son derece önemli bir konuma sahip olan "73 fırka hadisi" ve bu hadisin kapsamına giren belli başlı rivayetleri detaylı ve ayrıntılı bir araştırmaya tâbi tutacağız. Böylece söz konusu rivayetlerin sıhhat durumlarını belirlemeye, bu bağlamda 73 fırka hadislerinin hangi varyantlarının sahh, hangilerinin zayıf ve hangilerinin ise uydurma olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Ardından bu rivayetlerin İslâm Mezhepleri tarihçilerinin fırkaları tasnifi üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak hadiste geçen 73 sayısı ile hakikat veya mecaz anlamlardan hangisinin kastedildiğini tespit edecek ve bilhassa bu rivayetlerin doğru anlaşılma yöntemi üzerinde odaklanacağız. En nihayetinde konu üzerinde daha kapsamlı bir araştırmaya girişerek 73 fırka hadislerine dair hangi tür okumanın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ma-

³ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1983, I/64 vd.; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfûa fi'l-Ehbârî'l-Mevdûa*, Beyrut, 1986, s. 108 vd.; Muhammed Nasruddin el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, Beyrut, 1985, I/76.

⁴ Bkz. Mehmet Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1997, s. 79-91.

sajına ve misyonuna uygun düştüğünü tespit etmeye, bu bağlamda hadisi günümüz şartlarında yeniden anlamının imkânını bulmaya çalışacağız.

A. 73 Fırka Hadisleri

Müslümanların 73 fırkaya ayrılacağına dair Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilen hadislerin metinlerinde yer alan ifadeler muhtevaları itibariyle farklılık arz etmektedir.⁵ Nitekim hadis kaynaklarında yer alan bu rivayetlerin bir kısmında, tıpkı daha önceleri Yahudi ve Hıristiyanlarda olduğu gibi, İslâm ümmetinin de fırkalara ayrılacağı haber verilmekte ve Müslümanların sadece kaç fırkaya ayrılacağı belirtilmekle yetinilip ilave başka bir şeyden bahsedilmemektedir.⁶

73 fırkaya dair diğer bir kısım rivayetlerde ise, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında olduğu gibi, Müslümanlar arasında da fırkalaşmaların olacağı haber verildikten sonra, bu fırkalardan yalnızca birisinin cennette, diğerlerinin cehennemde olacakları bildirilmektedir.⁷ Yine 73 fırkaya dair rivayet edilen hadislerde cehenneme gireceklerden istisna edilen tek fırkanın "cemaat", bu cemaatin en belirgin vasfının da "Rasûlullah'ın ve O'nun ashâbının üzerinde buldukları yol üzere bulunmak" olduğu da söylenmektedir.⁸

73 fırkaya dair Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aktarılan bir diğer hadis grubunda ise, ikinci kısımda yer alan rivayetlerin aksine, tüm fırkaların cennette, sadece birisinin cehennemde olacağı haber verilmektedir.⁹

Bu konuya dair Rasûlullah (s.a.v.)'a nispet edilen bir başka rivayette de İslâm ümmetinin 72 fırkaya ayrılacağı, ümmet içerisinde en zararlı olan fırkanın "Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılan ve dini re'ye (kendi istek ve arzularına) göre yorumlayan kesim olduğu"¹⁰ haber verilmektedir.

⁵ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996, s. 21; Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 79 vd.

⁶ Krş. İbn Mâce, Fiten, 17; Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/501.

⁷ Krş. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Darimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/332, III/120, 145.

⁸ Krş. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145, IV/102.

⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafî*, I/150; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 173-174.

¹⁰ Ebu Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhain*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ', Beyrut, 1990, IV/477; Alaüddîn Ali el-Muttakî b. Husamuddîn el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Ekvâli ve'l-Ef'âl*, Beyrut, 1985, I/209.

Biz, yukarıda sözünü ettiğimiz 73 fırka hadislerindeki farklı muhtevaları göz önüne alarak, bu hadisleri beş ayrı grup¹¹ halinde ele alacak ve bu rivayetlerin sıhhat durumlarını inceleyeceğiz.

1) Sadece Müslümanların Fırkalara Ayrılacaklarını Haber Veren Rivayetler

Bu grupta mütalaa edeceğimiz 73 fırka hadisleri *Kütüb-i Sitte* içerisinde Buharî ve Müslim’de yer almamış, sadece Sünenler tarafından rivayet edilmiştir. Ayrıca bu hadisler *Kütüb-i Sitte* dışında diğer bazı hadis kaynaklarında da yer almıştır. Bu hadislerde önceleri yahudî ve huristiyanlar arasında fırkalaşma olduğu gibi, İslâm ümmetinin de gelecekte fırkalara ayrılacağı haber verilmiş, bunun dışında ilave bir bilgi verilmemiştir.

Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayet edilen bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَيَّ إِخْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَفَرَّقَتِ النَّصَارَى عَلَيَّ إِخْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَفَرَّقَتُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً». Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır.¹²

Yine Ebû Hureyre (r.a.)’den küçük lafız farklarıyla rivayet edilen bir diğer rivayette Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «فَرَّقَتِ الْيَهُودُ عَلَيَّ إِخْدَى وَسَبْعِينَ أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَالنَّصَارَى مِثْلَ ذَلِكَ وَفَرَّقَتُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً». Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da aynı şekilde (71 veya 72 fırkaya ayrıldılar). Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır.¹³

Enes b. Mâlik (r.a.)’ten rivayet edilen bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

¹¹ Davut Gazi Benli bu rivâyetleri üç ayrı kategoride (Bkz. Davut Gazi Benli, *Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2010, s. 52-69), Mevlüt Özler ve Ahmet Keleş ise dört ayrı grupta (Bkz. Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 21-39; Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 26-27) mütalaa ederek rivâyetlerin sıhhat durumlarını kritize etmişlerdir. Biz de konuya dair rivâyetlerdeki farklı muhtevaları göz önüne alarak bu hadisleri beş ayrı grupta ele almak ve söz konusu rivâyetlerin sıhhat durumlarını ayrı ayrı incelemek istiyoruz.

¹² Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Krş. Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, 1/217.

¹³ Tirmizî, *İman*, 18.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ افْتَرَقَتْ عَلَى إِحْدَى «
 71 fırkaya ayrıldılar. İsrailoğulları 71 fırkaya ayrıldılar. وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَإِنَّ أُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً».
 Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır.»¹⁴

2) Hangi Fırkanın Cennetlik veya Cehennemlik Olacağını Haber Veren Rivayetler

a) Bu grupta ele alacağımız rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber (s.a.v.), 73 fırkaya ayrılacağını haber verdiği ümmetinin, bir fırkasının hariç, diğer fırkaların hepsinin cehennemde olacağını haber vermektedir:

Ebû Âmir el-Hevzenî'den rivayet edildiğine göre, o, günün birinde Mua-yiye b. Ebî Süfyân'ın aralarında (ayağa) kalkarak şöyle dediğini aktarmıştır:

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّهُ قَامَ فِينَا فَقَالَ أَلَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ فِينَا فَقَالَ «
 «أَلَا إِنَّ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ افْتَرَقُوا عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ بَلَّةً وَإِنَّ هَذِهِ الْمِلَّةَ سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثَلَاثِ
 Şunu iyi bilin ki Rasûlullah (s.a.v.) (bir gün) bize bir hutbe okumak üzere aramızda (ayağa) kalkıp (şöyle) buyurdu: Dikkatli olunuz; sizden önce Ehl-i Kitap'tan olanlar 72 millete bölündüler. Bu millet de 73 fırkaya bölünecektir. Bunlardan 72'si cehennemde olacaktır...»¹⁵

Bu konuyla ilgili Avf b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadiste göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ
 فِرْقَةً فَوَاجِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَافْتَرَقَتِ النَّصَارَى عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً فَاِحْدَى وَسَبْعُونَ فِي
 النَّارِ وَوَاجِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَالَّذِي نَفْسِي مَحْمُودٌ بِيَدِهِ لَتَفْتَرِقَنَّ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً فَوَاجِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ
 وَيَثْنَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ...»
 Yahudiler 71 fırkaya bölündüler. Birisi Cennet'te, 70'i Cehennem'dedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i Cehennem'de, birisi Cennet'tedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetimin de 73 fırkaya ayrılacaktır. 72'si cehennem'de, birisi Cennet'te olacaktır...»¹⁶

Enes b. Mâlik (r.a.)'ten rivayet edilen bir başka hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ افْتَرَقَتْ عَلَى إِحْدَى
 71 fırkaya وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَإِنَّ أُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا فِي النَّارِ...»

¹⁴ İbn Mâce, Fiten, 17; Krş. Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/332, III/120, 145, 501.

¹⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Krş. Darimî, Siyer, 75.

¹⁶ İbn Mâce, Fiten, 17.

ayrılmıştır. Benim ümmetim de 72 fırkaya ayrılacaktır. Bir fırka hariç, hepsi cehennemde olacaklardır..."¹⁷

b) Bu grupta aktaracağımız rivayetlerin bir kısmında ise Hz. Peygamber (s.a.v.), 73 fırkaya ayrılacağını haber verdiği ümmetinin, bir fırkasının hariç, diğer fırkaların hepsinin cennette olacağını haber vermektedir:

Enes (r.a.)'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَلَفَظَ «تَفْتَرُقُ أُمَّتِي عَلَى بَضْعٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا فِي...»¹⁸
«... الجنة: Ümmetim 70 fırkaya ayrılacaktır. Birisi hariç hepsi cennettedir...»¹⁸

Bu konuya dair aktarılan bir diğer rivayette ise Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim 70 veya 71 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yalnızca birisi müstesna hepsi cennettedir..."¹⁹

3) Cennet'e Girecek Fırkanın Belirleyici Kimliğini Açıklayan Rivayetler

Bu grupta mütalaa edeceğimiz hadisler, genellikle 2. grupta aktardığımız rivayetlerle aynıdır. Bu hadislerin sonunda yer alan ifadelerde cennete girecek fırkanın "cemaat", bu cemaatin en belirgin vasfının da "Rasûlullah (s.a.v.)'ın ve ashâbının üzerinde buldukları yol üzere olmak" olduğu haber verilmektedir:

Ebû Âmir el-Hevzenî'den rivayet edildiğine göre, o, günün birinde Mua-riye b. Ebî Süfyân'ın aralarında (ayağa) kalkarak şöyle dediğini aktarmıştır:

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّهُ قَامَ فِينَا فَقَالَ أَلَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ فِينَا فَقَالَ « أَلَا إِنَّ مَنْ قَبْلَكُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ افْتَرَقُوا عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِلَّةً وَإِنَّ هَذِهِ الْمِلَّةَ سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مِلَّةً...»²⁰
Şunu iyi bilin ki Rasûlullah (s.a.v.) (bir gün) bize bir hutbe okumak üzere aramızda (ayağa) kalkıp (şöyle) buyurdu: Dikkatli olunuz; sizden önce Ehl-i Kitap'tan olanlar 72 millete bölündüler. Bu millet de 73 fırkaya bölünecektir. Bunlardan 72'si cehennemde, birisi cennette olacaktır. Cennette olacak fırka «cemaat»tir."²⁰

Enes b. Mâlik'den rivayet edilen bir diğer hadiste de Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

¹⁷ İbn Mâce Fiten, 17; Krş. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/332, III/120, 145, 501.

¹⁸ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/150; Krş. Ali el-Kârî, el-Esrâru'l-Merfûa, s. 173-174.

¹⁹ Ali el-Kârî, el-Esrâru'l-Merfûa, s. 173-174.

²⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Krş. Darimî, Siyer, 75.

« عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ افْتَرَقَتْ عَلَى إِحْدَى «
 «*İsrailoğulları 71 fırkaya bölündüler. Şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan bir fırka hariç, hepsi cehennemdedir. O hariç olan (cennet'e girecek) fırka ise «cemaat»tir.*»²¹

Bu konuya dair Avf b. Mâlik (r.a.)'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

« عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ «
 «*Fırka fırkaya bölündü. İsrailoğulları 71 fırkaya bölündüler. Birisi Cennet'te, 70'i Cehennem'dedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i Cehennem'de, birisi Cennet'tedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. 72'si cehennem'de, birisi Cennet'te olacaktır. "Ya Rasûlallah, cennette olacak fırka kimlerdir?" diye sorulduğunda, o (s.a.v.) "cemaattir" diye cevap verdi.*»²²

Abdullah b. Amr (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

« عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَيَأْتِيَنَّ عَلَى أُمَّتِي مَا أَتَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ حَذْوُ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ حَتَّىٰ إِنْ كَانَ مِنْهُمْ مَنْ أَتَى أُمَّهُ غَلَابِيَّةً لَكَانَ فِي أُمَّتِي مَنْ يَضَعُ ذَلِكَ وَإِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقَتْ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِثْلَةً وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مِثْلَةً إِلَّا مِثْلَةً وَاحِدَةً «
 «*Şüphesiz, İsrailoğullarının başına gelenin aynısı benim ümmetimin de başına gelecektir. Öyle ki benim ümmetim onların ayak izlerini aynen takip edecek, hatta onlardan birisi açıkça annesine gelmek istese, benim ümmetimin de bunu yapan olacaktır. Muhakkak ki İsrailoğulları 72 millete bölündüler. Benim ümmetim de 73 millete bölünecektir. Onlardan bir fırka hariç, hepsi cehennemdedir. «Ey Allah'ın Rasûlü, o tek (cennete girecek) fırka kimdir?» diye sorulduğunda «ben ve ashâbımın üzerinde buldukları yol üzere olanlardır» buyurdular.*»²³

4) Cehenneme Girecek Fırkanın Belirleyici Kimliğini Açıklayan Rivayetler

Bu grupta zikredeceğimiz hadislerde bütün fırkaların cennete, yalnız bir fırkanın ise cehenneme gireceği bildirilmektedir. Bu rivayetlerin bir kısmında

²¹ İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145, IV/102.

²² İbn Mâce, Fiten, 17.

²³ Tirmizî, İman, 18.

cennete gireceklerden istisna edilen fırka “Zındıklar” iken, öteki rivayetlerde “Kaderiyye” olduğu haber verilmektedir:

Enes (r.a.)’ten rivayet edildiğine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَلْفِظٍ «تَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى بَضْعٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا فِي» «
الجنة إلا الزنادقة: Ümmetim 70 fırkaya ayrılacaktır. Zındıklar hariç, hepsi cennettedir
(cennete giremeyecek fırka zındıklardır).”²⁴

Bu konuya dair aktarılan bir diğer rivayette Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

«تفترق أمتي على سبعين فرقة كلها في الجنة إلا فرقة واحدة» قالوا «يا رسول الله من هم؟» قال
«الزنادقة وهم القدرية». Bunlardan yalnızca bir fırka müstesna hepsi cennettedir. (Orada bulunanlar) «ey Allah’ın Rasûlü, onlar
(cennete girmeyecek olanlar) kimlerdir?» deyince, (Rasûlullah), «Zındıklardır ki onlar Kaderîlerdir» buyurdu.”²⁵

Enes b. Mâlik (r.a.)’ten şöyle dediği rivayet edilmiştir:

سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: تفترق أمتي على بضع و سبعين فرقة كلها في
«الجنة إلا الزنادقة». قال انس: «كنا نراهم القدرية». Rasûlullah (s.a.v.) şöyle derken işittim:
Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi hariç hepsi cennettedir.
Cennete giremeyecek fırka Zındıklardır.” Enes b. Mâlik, «biz Zındıkları, Kaderiyye
olarak görüyorduk» demiştir.”²⁶

5) 73 Fırkaya Ayrılanlar İçinde En Zararlı Fırkanın Dini Re’ye Göre Değerlendiren Fırka Olduğunu Haber Veren Rivayetler

el-Bezzâr’ın el-Müsned ve el-Hâkim’in el-Müstedrek adlı eserlerinde Avf b. Mâlik’ten naklettikleri bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى
بَضْعٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً أَعْظَمُهَا فِتْنَةٌ عَلَى أُمَّتِي قَوْمٌ يَقْسُونَ الْأُمُورَ بِرَأْيِهِمْ يَحْرَمُونَ الْحَلَالَ وَيَحِلُّونَ الْحَرَامَ».
: Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Fitnesi en tehlikeli olanlar dinde kendi
re’yelerine göre kıyâs yapanlardır. Onlar bu re’y ile Allah’ın haram kıldığını helâl, helâl
kıldığını da haram kılarlar” buyurmuştur.”²⁷

²⁴ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/150.

²⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 173-174.

²⁶ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, Thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, Beyrut, 1983, I/267.

²⁷ Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned (el-Bahrû’z-Zehhâr)*, Thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah, Beyrut, Trs., VII/186-187; Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, IV/477.

Bu konuya dair aktarılan bir başka rivayette ise Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

افتترت بنو إسرائيل على إحدى و سبعين فرقة و تزید أمتی علیها فرقة لیس فیها فرقة أضر علی

أمتی من قوم یقیسون الذین برأیهم فیحلون ما حرم الله و یحرمون ما أحل الله. *İsrâil oğulları 71 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim bunu geçecektir. Bunlar arasında dinde re'yleriyle kıyas yapanlardan daha zararlısı yoktur. Onlar, haramı helâl, helâli de haram yaparlar" buyurmuştur.*²⁸

B. 73 Fırka Hadislerinin Sıhhat Durumları

1) Birinci Gruptaki Rivayetlerin Sıhhat Durumları

Hepsi Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen bu gruptaki hadislerde ümmetin sadece kaç fırkaya ayrılacağından bahsedilmiş, bunun dışında ilave bir bilgi verilmemiştir. Bu grupta yer alan hadislerin sahîh oldukları hususu hem hadis âlimleri ve hem de başta fırak yazarları olmak üzere diğer İslâm bilginleri tarafından açıkça ifade edilmiştir.²⁹ Meselâ Hâkim en-Nisabûrî, ilk olarak aktardığımız Ebû Dâvûd hadisi³⁰ için, her ne kadar Buharî ve Müslim'de rivayet edilmemiş olsa da, Buharî ve Müslim'in şartlarını taşıdığını, dolayısıyla sahîh olduğunu söylemiştir.³¹ Müstedrek şârihi ez-Zehebî de (748/1347) onu te'yid etmiştir.³²

Yine bu grupta yer alan ve et-Tirmizî'nin rivayet ettiği hadis³³ için müellif, "hasen-sahîhtir" demiştir.³⁴

İbn Mâce'nin es-Sünen'inden aktardığımız ve Hristiyanlardan söz edilmeksizin, Yahudilerin 71 fırkaya, Peygamber (s.a.v) ümmetinin de 73 fırkaya

²⁸ Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Suneni'l-Ekoâl ve'l-Efâl*, I/209; Benzer rivayetler için bkz. a.m., a.e., I/210-211.

²⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 174; Krş. Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 30 vd; Krş. Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 81 vd.

³⁰ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Krş. Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I/217.

³¹ Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I/217.

³² Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I/217; Krş. Benli, *Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi*, s. 54.

³³ Tirmizî, *İman*, 18.

³⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr (es-Sünenü't-Tirmizî)*, Thk. Şuayb el-Arnaûd-Heysem Abdulğafûr, Dimeşk, 2009, IV/586; Krş. İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 18.

ayrılacağını haber veren hadis³⁵ için Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî "sahîh-tir" demiştir.³⁶

İslâm âlimleri, bu grupta yer alan ve yalnızca "İslâm ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını" haber verip başka ilave hiçbir bilgi içermeyen hadislerin birçok farklı varyantı olduğunu, bu rivayetlerin hepsinin birbirine destek olduklarını, dolayısıyla hadisin sahîh olup ifade ettiği fırkalara ayrılma hâdisesinin vuku bulunduğu hiçbir şüphe olmadığını belirtmişlerdir.³⁷

Ümmetin gelecekte fırkalara ayrılacağını bildiren rivayetlerin sahîh oldukları, hem aklen hem de naklen sabittir. Nitekim İslâm dünyasında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip fırkalaşma hâdisesinin baş gösterdiği ve bu olayın mütemediyen devam ettiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu nebevî ihbarın aynen vuku bulunduğu söylenebilir. Bu da bu grupta yer alan hadislerin aklen sahîh olduklarını gösterir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelecekte haber verme³⁸ ve ümmetin muhtelif fırkalara ayrılacağına³⁹ dair aktarılan diğer birçok hadisten de bu grupta yer alan hadislerin naklen de sahîh oldukları anlaşılmaktadır.

2) İkinci Gruptaki Rivayetlerin Sıhhat Durumları

a) Yalnızca bir fırkanın cennette, diğer bütün fırkaların ise cehennemde olacağını haber veren ikinci gruptaki rivayetlerin⁴⁰ sıhhat durumları hakkında âlimler birbirlerinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hadis âlimlerinin çoğunluğu bu grupta yer alan hadislerin sahîh oldukları yönünde görüş belirtmiş olsalar da,⁴¹ Zâhirî âlimlerinden İbn Hazm (ö. 456/1064), "ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını, bu fırkalardan birinin dışında hepsinin cehennemde olacağını" haber veren hadislerin isnâd yönünden sahîh olmadıkları kanaatindedir. Ona göre, sahîh olmadıkları için, bu hadisler delil olarak da kullanılamazlar.⁴²

³⁵ İbn Mâce, Fiten, 17.

³⁶ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Sünen-i İbn Mâce*, Riyad, 1997, III/307.

³⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, B.y.y., 1989, I/11.

³⁸ Krş. İbn Mâce, Sünnnet, 12.

³⁹ Krş. Müslim, Zekât, 151, 153.

⁴⁰ Krş. Ebû Dâvûd, Sünnnet, 1; Darimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/120.

⁴¹ Bkz. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Riyad, 1998, III/116; Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, III/307.

⁴² Ebû Muhammed Ali İbn Hazm, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, (Şehristânî, *Kitâbu'l-Mileli ve'n-Nihal* ile beraber), Beyrut, 1317, III/248.

Aynı şekilde İbn Hazm'ın etkisinde kaldığı açıkça belli olan İbnu'l-Vezîr (ö. 840/1436)⁴³ de bu grupta yer alan hadislerin sahîh olmadıklarını, metinde yer alan "bir fırka hariç hepsi cehennemdedir" ifadesinin fâsîd ve sahîh olmayan bir ilave olduğunu söyler. O, bu rivayetlerin hadis ilminde otorite sayılan Buharî ve Müslim tarafından rivayet edilmemiş olmasını da, bu gruptaki hadislerin sağlam olmadıkları yönündeki düşüncesine destek gösterir.⁴⁴

Bu hadislerin devamında cennete gireceklerin belirleyici kimliğinin "cemaat" ve "benim ve ashâbımın üzerinde buldukları yol üzere olanlar" şeklinde açıklamaların yer aldığı hadisler hakkında ayrıntılı bilgi, üçüncü gruptaki rivayetlerin sıhhat durumu aktarılırken verilecektir.

b) Yalnızca bir fırkanın cehennemde, diğerler bütün fırkaların ise cennete olacağını haber veren⁴⁵ ikinci gruptaki rivayetler İslâm âlimlerinin büyük ekseriyeti tarafından mevzû kabul edilmiştir.⁴⁶ Üçüncü gruptaki rivayetlerin sıhhat durumları irdelenirken bu hadislerin sıhhat durumlarına dair ayrıntılı bilgi verileceği için, burada bu kadarı ile yetiniyoruz.

3) Üçüncü Gruptaki Rivayetlerin Sıhhat Durumları

Âlimler, Müslümanlardan cennete girecek tek fırkanın belirleyici kimliğini açıklayan üçüncü gruptaki hadislerin⁴⁷ sıhhat durumları hakkında da birbirlerinden farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Şöyle ki:

a) Ümmetin 73 fırkaya bölüneceğini, hepsinin cehennemde olacağını, tek fırkanın ise kurtuluşa ereceğini, kurtuluşa erip cennete girecek tek fırkanın belirleyici kimliğinin de "cemaat" olduğunu haber veren Muaviye b. Ebî Süfyân hadisi⁴⁸ hakkında İbn Mâce isnâdının sahîh, râvilerinin de sikâ olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Ayrıca bu hadisin Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis otorite-

⁴³ İbnu'l-Vezîr'in, İbn Hazm'ın etkisinde kaldığı, sık sık onun görüşlerine atıfta bulunmasından anlaşılmaktadır. Bkz. İbnu'l-Vezîr, el-Yemanî, *el-Avasım mine'l-Kavâsim*, Beyrut, 1992, I/186-187, III/172. Krş. Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 33.

⁴⁴ İbnu'l-Vezîr, *el-Avasım mine'l-Kavâsim*, I/186, III/171-172.

⁴⁵ Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ*, I/150; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 173-174.

⁴⁶ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Mesnûa' f'l-Ehâdisi'l-Mevdûa'*, I/248; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 174; Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ*, I/309.

⁴⁷ Krş. Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Tirmizî, *İman*, 18; İbn Mâce, *Fiten*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145, IV/102.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; İbn Mâce, *Fiten*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145, IV/102.

⁴⁹ İbn Mâce, *Sünnetü İbn Mâce*, II/1322.

teleri tarafından da rivayet edilmiş olması, rivayetin senet bakımından sağlam olduğunu güçlendirmektedir.⁵⁰

Ancak bu hadisin isnadında yer alan Râşid b. Sa’d adlı şahsı cerh edenler olmuştur. Meselâ İbn Hazm söz konusu râviye “zayıftır” demiştir.⁵¹ Ebû’l-Hüseyn el-Hanefî ise *Hâşiye*’sinde *Zevâid*’e atfen “Avf b. Mâlik’ten bu hadisin isnadının tartışma götür olduğunu söylemiştir.⁵² Ayrıca hadis âlimleri bu rivayetinin isnadında yer alan Abbâd b. Yusuf’tan İbn Mâce dışında hiç kimsenin tahrihte bulunmadığını ve İbn Mâce’nin Sünen’inde söz konusu şahsın bu hadisinden başka bir rivayetinin yer almadığını belirtmişlerdir.⁵³ İbn Adıyy de aynı şahıs için, “yalnız kaldığı (teferrüd ettiği) hadisler rivayet eden biridir» demiştir.”⁵⁴

İleride vurgulayacağımız gibi, 73 fırka hadislerinin bazı varyantlarında kurtuluşa erecek fırka olarak belirtilen *cemaat* sözcüğü, fırka teriminin karşıtı olarak kullanılmakta ve bölünüp tefrikaya uğramamış topluluğu ifade etmektedir ki,⁵⁵ bu topluluk, vahyin ilk muhatapları olup inanç, ibâdet, ahlâk ve hukuk cepheleriyle İslâm’ı bir bütün olarak sonraki nesillere aktaran ve henüz gruplara ayrılarak birbirlerine karşı saflarda yer almayan ashâb cemaatidir. Hadis bu çerçevede anlaşıldığında, henüz fırkalara ayrılmamış, bölünüp parçalanmamış ve en önemlisi de muhalif cephelerde yer alarak birbirlerine silah çekmemiş, birbirlerinin kanunu dökmemiş oldukları dönemde ashâbın yolunu sürdürmek elbette en doğru olandır.

b) Ümmetin 73 fırkaya bölüneceğini, hepsinin cehennemde olacağını, tek fırkanın ise kurtuluşa ereceğini, kurtuluşa erip cennete girecek tek fırkanın “*benim ve ashâbımın üzerinde buldukları yol üzere olanlar*”⁵⁶ şeklinde bir açıklama ihtiva eden rivayet ise Abdullah b. Amr (r.a.)’dan nakledilmiştir. Tirmizî bu rivayet için, “*Bu hadis Hasen-Garîb-Müfesser*⁵⁷ bir hadistir; hadisi bu tarihin dışında

⁵⁰ Krş. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145, IV/102.

⁵¹ Abdullah Muhammed ez-Zehabi, *Mizânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvi, Beyrut, Trs., II/35.

⁵² Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Abdulhadî el-Hanefî, *Hâşiye li İbn Mâce*, Beyrut, Trs., I/249-250; Krş. Benli, *Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi*, s. 45.

⁵³ Zehabi, *Mizânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, II/380.

⁵⁴ Beşşâr Avvâd Ma’rûf-Şuayb el-Arnaûd, *Tahrîru Takrîbi’t-Tehzib*, Beyrut, 1997, II/182.

⁵⁵ Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet, Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara, 2009, s. 71.

⁵⁶ Tirmizî, İman, 18.

⁵⁷ Hadis literatüründe *Müfesser Hadis*, “kısaltılmaksızın tam/ayrıntılı olarak rivâyet edilmiş olan, böylece ihtiva ettiği hükmü, o konudaki bazı ihtimalleri bertaraf edecek şekilde iyice

başka bir yolla bilmiyoruz”⁵⁸ değerlendirmesini yapmıştır. Bizce onun bu değerlendirmeyi yapmasının nedeni, söz konusu hadisin senesinde Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrîkî adlı şahsın varlığı olsa gerektir. Zira el-İfrîkî'nin, münker hadisleri çokça rivayet eden zayıf bir râvi olduğu kayıtlıdır.⁵⁹ Nitekim *Sünen-i Tirmizî* şarihlerinden Mübârekfurî de Tirmizî'nin bu hadis için “*Hasen-Garîb-Müfesser*” tabirini kullanmasını, rivayetin senesinde yer alan Abdurrahman b. Ziyad el-İfrîkî adlı zayıf râvinin bulunmasına bağlar. O, hadisin bu yönüyle *garîb* olduğunu, fakat aynı konuda diğer sahîh ve hasen rivayetlerin desteklemesinden dolayı da *hasen* sayıldığını söylemektedir.⁶⁰ Ancak, İbn Arrâk (963/1555), İbn Hibbân'dan (354/965) naklen, râvi el-İfrîkî'nin sikâ râviler adına uydurma hadisler naklettiğini kaydetmektedir.⁶¹ Aynı rivayet hakkında ne Hâkim'in, ne de Zehebî'nin bir yorum yapmamaları da şüpheleri arttırmaktadır.

Görüldüğü üzere hadisin, kurtuluşa erecek tek fırkayı “*benim ve ashâbımın üzerinde buldukları yol üzere olanlar*” şeklinde tasvir eden varyantı da sıhat açısından bazı kuşkular taşımaktadır. Zaten 73 fırka hadisini, bu rivâyette aktarıldığı şekilde, 73'ten 72'sinin toptan cehenneme gideceği, cennete girecek tek fırkanın ise mutlak anlamda “Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun ashâbının üzerinde buldukları yolu izleyen grup” olacağını iddia etmek anlamca da ciddi sorunları beraberinde getirir. Kurtuluşa erecek olan fırkanın, “Hz. Peygamber'in yolu üzere olanlar” olduğunda kuşku yoktur. Ancak mutlak anlamda sahabe'nin yolu üzere bulunmanın her şart ve her dönemde kurtuluş için gerekli ve yeterli olacağı iddiası kuşku götürür bir husustur. Çünkü sahabe, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatının hemen ardından, çoğunlukla imâmet/hilâfet meselesi etrafında baş gösteren sorunlardan kaynaklanan nedenlerle karşı karşıya gelmiş, birbirlerine düşman kamplarda yer almış, hatta birbirleriyle savaşmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dâr-ı bekaya irtihalinden sonra ashâb arasında başlayan siyasî mücadele, Hz Osman (r.a.)'ın Müslümanlarca şehid edilmesiyle kanlı ihtilâle, Şam vâlisi Muaviye'nin Hz. Ali (r.a.)'ye isyanı ile

açık olan hadis” demektir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul, 2009, s. 200.

⁵⁸ Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, IV/586-587.

⁵⁹ Krş. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1994, VI/158-161.

⁶⁰ Ebu'l-Â'lâ Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i-Tirmizî*, Kahire, 1993, VII, 400; Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 35.

⁶¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu'ş-Şer'îati'l-Merfûa ani'l-Ehbâri'ş-Şenâti'l-Mevdûa*, Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Beyrut, 1981, I/310; Krş. Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 35.

siyasî anarşiye ve politik grupların teşekkülüne, neticede Müslümanlar arasında iç savaflara sebep olmuştur.⁶² Kaynaklarımızda aktarılan bilgilere göre, bir tarafta Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımı Hz. Âişe (r.a.)’nin, yanında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in en yakın arkadaşlarından ve Aşere-i Mübeşşere’den Hz. Talha (r.a.) ve Hz. Zübeyr (r.a.)’in, diğer tarafta Hz. Peygamber (s.a.v.)’in amcasının oğlu ve damadı Halife Ali b. Ebî Talib (r.a.)’in ve Rıdvân Biatı’nda bulunmuş seçkin ashâbın yer aldığı Cemel; yine bir tarafın komutanlığını Hz. Ali (r.a.)’nin öbür tarafın kumandanlığını ise Muaviye b. Ebî Süfyân’ın yaptığı Sıffin ve bir tarafta Hz. Ali (r.a.), diğer tarafta Hâricilerin yer aldığı Nehrevân savaşlarında yaklaşık 100 binden fazla Müslüman ölmüştür.⁶³ Bu savaşlarda taraflar Kur’ân-ı Kerîm’in “Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”⁶⁴ buyruğuna rağmen, kardeşkanı dökmekten çekinmemişlerdir.

Adeta bir Müslüman kıymının yaşadığı Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşlarında en trajik hâdise, her iki tarafta yer alanların da Müslüman olmasıydı. Bu savaşlarda birbirine silâh çekmiş ve birbirlerinin kanını dökmekte bir beis görmeyen, daha da önemlisi düşmanlığı bu derece ilerletmiş kimselerin koşulsuz olarak yolunu takip etmenin kurtuluş için tek çıkar yol olduğu savunulamaz. O halde mutlak olarak sahabenin yolunun her zaman ve zeminde en doğru ve kurtuluşa erdirecek yegâne yol olduğu da iddia edilemez.

73 fırka hadisinde kurtuluşa erecek tek fırkanın “benim ve ashâbımın üzerinde buldukları yol üzere olanlar” rivâyetini eserlerine alan “Mevzûât” müellifleri, hadisin anlamca sahîh olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵ Bize göre şayet hadisin bu varyantında “kurtuluşa erecek fırka” ile “Rasûlullah (s.a.v.)’in zamanında, yani sağlığında, onun ve ashâbının yolunu takip edenler” kastediliyorsa, bunun doğru olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, Gırnatalı ünlü İslâm bilgini eş-Şâtıbî (ö. 790/1388)’nin de vurguladığı gibi, hadisin dile getirildiği zamanda ashâbın

⁶² Krş. Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992, s. 253.

⁶³ Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1987, V/575; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk. Ali Şîrî, Kum, 1413, I/169 vd.; Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zehab ve Meadinu'l-Cevher*, Beyrut, 1989, II/361; Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Genceli, İstanbul, 1980, s. 165-166; Neşet Çağatay-İ. Âgâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1985, s. 12; Ethem Ruhu Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983, s. 52; Krş. Hakkı Durun Yıldız (başkanlığında bir heyet), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, II/246, 254 vd.

⁶⁴ Nisa, 4/93.

⁶⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/149-151, I/309-310; Krş. Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 35.

yolu elbette kurtuluşa ulaştırarak vasıfları taşıyordu.⁶⁶ Zira bu hadisin et-Taberânî (ö. 360/970) ve İbn Arrâk (ö. 963/1555) tarafından aktarılan bir varyantında kurtuluşa erecek fırkanın hangisi olduğu sorulduğunda Rasûlullah (s.a.v.), “ما أنا عليه اليوم وأصحابي: Benim ve ashabımın bugün üzerinde oldukları yol üzere olanlardır” buyururken,⁶⁷ el-Malaî (ö. 377/987)’nin aktardığı varyantında ise, küçük bir takdim te’hir ile, Rasûlullah (s.a.v.), “ما أنا وأصحابي عليه اليوم: (kurtuluşa erecek fırka), benim ve ashâbımın bugün üzerinde buldukları yol üzere olanlardır» buyurmuştur.⁶⁸ Nitekim İbn Arrâk da, bu hadisin diğer varyantlarının değil, içinde “bugün” lafzının zikredildiği, yani bütün fırkaların cehenneme gireceğini, kurtuluşa erecek tek fırkanın “benim ve ashabımın bugün üzerinde buldukları yol üzere olanlar” olduğunu bildiren varyantın sağlam ve mahfûz bir rivâyet olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ O halde denebilir ki, hadisin bu versiyonunda geçen “bugün” kaydıyla açıkça Rasûlullah (s.a.v)’ın hayatta olduğu dönemde, onun ve ashabının üzerinde bulunduğu yol üzere olanların kurtuluşa erecekleri kastetmektedir ki, kuşkusuz bu en doğru yoldur ve o dönemde bu yol, zaten İslâm’a uymakla eşdeğerdi. Buradan hareketle hadisin bu varyantının, daha sonraki zamanlarda da Rasûlullah (s.a.v)’ın hayatta olduğu dönemde, onun ve hepüz parçalanıp bölünmemiş olan ashabının yolunu sahiplenen, aynı mantaliteyi sürdüren, beraberlik içerisinde hareket ederek ümmetin birliğini bozacak ayrılıklara pirim vermeyen, kısacası Asr-ı Saadet’teki ruhu taşıyan kimselerin kurtuluşa ereceklerini ifade ettiği söylenebilir.

4) Dördüncü Gruptaki Rivayetlerin Sıhhat Durumları

Bu grupta zikrettiğimiz ve İslâm ümmetinin fırkalara ayrılacağını, bir fırka hariç, hepsinin cennete olacağını, cennete gireceklerden istisna edilen tek fırkanın ise Zındıklar veya Kaderiye olduğunu haber veren hadisler⁷⁰ İslâm âlimlerinin büyük ekseriyeti tarafından mevzû kabul edilmiştir. Meselâ Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) “bu hadislerin aslı yoktur” demiş,⁷¹ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve el-Aclunî (ö. 1162/1748) de bu görüşe katılmışlardır.⁷² İbn

⁶⁶ Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-İ’tisân*, Beyrut, 1988, II/443.

⁶⁷ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr*, Beyrut, 1986, I/256; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, Thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire, 1995, V/137; İbn Arrâk, *Tenzihu’s-Şeriatî’l-Merfûa*, I/310.

⁶⁸ Ebû’l-Hüseyn el-Malaî, *et-Tenbîh ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehvâ ve’l-Bida’*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1968 (II. Baskı, Kahire, 1977), s. 12-13.

⁶⁹ İbn Arrâk, *Tenzihu’s-Şeriatî’l-Merfûa*, I/310.

⁷⁰ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/150, I/309; Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-Merfûa*, s. 173-174.

⁷¹ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Leâli’l-Mesnûa fi’l-Ehâdisi’l-Meodûa*, I/248.

⁷² Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-Merfûa*, s. 174; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/309.

Arrâk da aynı görüşü paylaşarak, 73 fırka hadisleri içinde cennete gireceklerden istisna edilen tek fırkanın “Zındıklar” veya “Kaderiyye” olduğunu haber veren rivâyetlerin mevzû (uydurma) olduğunu belirtmiştir.⁷³

Bu grupta zikrettiğimiz hadislerin sahîh hadis kaynaklarında yer alması da, bu rivayetlerin sıhhatli olmayıp, uydurma olduklarını iyice netleştirmektedir. Bu sebepten olacak ki, diğer rivayetlerin aksine, tüm fırkaların cennette, sadece birisinin cehennemde olacağını haber veren rivayetlere Kelâm ve Mezhepler Tarihi kaynaklarında da yer verilmemiş ve bu tür haberler kelâmcı ve firak yazarları tarafından itibar görmemiştir.⁷⁴

Yine elimizde tüm fırkaların cennette, yalnızca birisinin cehennemde olacağına ilişkin rivayetlerin asılsız olduğunu gösteren bir diğer referans da, hadis bilginlerinin içerisinde Mürcie, Kaderiyye,⁷⁵ Cehmiyye, Eş’ariyye gibi fırka veya mezhep isimlerinin geçtiği hadislerin mevzû olduklarını önemle vurgulamış olmalarıdır.⁷⁶ Nitekim bu grupta yer alan rivayetlerde Kaderiye⁷⁷ ve Zenâdikâ (Zındıklar) fırkaları⁷⁸ ismen zikredilmektedir.

Ayrıca mevzûât müelliflerinin, zaman, mekân ve tarih veren rivayetlerin mevzû olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmeleri⁷⁹ de bu grupta yer alan haberleri sorunlu hale getirmektedir.

5) Beşinci Gruptaki Rivayetlerin Sıhhat Durumları

Müslümanların yetmiş küsur şu’beye ayrılacaklarını, bunlardan en tehlikeli olanlarının, dinde kendi re’yelerine göre kıyâs yapanlar olduğu ve onların bu re’y ile Allah’ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını da haram kıldıklarını bildiren rivayet⁸⁰ için en-Nisâbü’rî, bu hadisin Buharî ve Müslim’in şartlarına göre sahîh olduğunu, fakat onlar tarafından rivayet edilmediğini söylese de,⁸¹ konuya dair bilgi veren diğer âlimlerin görüşlerinden hareketle hadisin sıhhatinde ciddi kuşkuların olduğunu anlıyoruz. Nitekim el-Bezzâr’ın *el-*

⁷³ İbn Arrâk, *Tenzihu’s-Şerîati’l-Merfûa*, I/310.

⁷⁴ Bkz. Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 38 vd.

⁷⁵ Krş. İbn Mâce, *Sünnet*, 9.

⁷⁶ M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1975, s. 170.

⁷⁷ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 174.

⁷⁸ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/150; Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 173-174.

⁷⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, s. 438; Krş. Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 36.

⁸⁰ Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, IV/477; Bezzâr, *el-Müsned*, VII/186-187.

⁸¹ Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, IV/477.

Müsned'inde şu bilgiler yer almaktadır: "Bu hadisi Nuaym b. Hammâd'ın dışında İsa b. Yûnus'tan rivayet edip de onu Nuaym b. Hammâd'dan almayan kimse yoktur. Ancak bu hadisten dolayı Nuaym b. Hammâd birçok hadis otoritesi tarafından cerh edilmiş, bu yüzden o sâkit râvi konumuna düşmüştür. Buna rağmen Yahyâ b. Maîn, Nuaym b. Hammâd'ı yalancıkla değil, vehim ile itham etmiştir."⁸²

Ayrıca Allâme el-Hindî *Kenzu'l-Ummâl* adlı eserinde 73 fırkaya ayrılanlar içinde en zararlı fırkanın dini re'ye göre değerlendiren fırka olduğunu haber veren bir rivâyeti aktardıktan sonra, bu hadisin zayıf olduğunu kaydetmekte,⁸³ Mehmed S. Hatiboğlu ise, bu tür hadislerin uydurma olduğunu, sırf rey ehlini küçük düşürmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ifade ettirildiğini söylemektedir.⁸⁴

C. 73 Fırka Hadisinde Geçen Kavramların Analizi

Hadis kaynaklarında farklı rivâyet biçimleriyle geçen 73 fırka hadislerinin sıhhat durumlarına dair verdiğimiz bu bilgilerden sonra söz konusu rivayetleri muhteva açısından da incelemenin gerekliliği izahtan varestedir. Bu nedenle biz bu haberlerde yer alan kavramları, kavramların bağlamlarını ve bu terimlerin nasıl yorumladıklarını kısaca ele almak istiyoruz. 73 fırka hadislerinde fırkalara ayrılacağı söylenen unsur "ümme" ve "millet" olduğuna göre öncelikle bu iki kavramı analiz edeceğiz.

1) Ümme ve Millet Kavramları

a) Ümme

73 fırka hadisinde geçen "benim ümme"im"⁸⁵ ifadesinde söz konusu edilen "ümme"im" ifadesinin anlam alanını tespit etmek için öncelikle "ümme" kelimesinin sözlük ve terim anlamları üzerinde durmak, daha sonra da İslâm âlimlerinin bu kavramı hangi anlamlarda kullandığını aktarmak istiyoruz.

Sözlükte "yönelmek, kastetmek; öne geçmek, imâm olmak" manâlarındaki "emm (عَمَّ)" kökünden türeyen ve tekil olmakla birlikte tıpkı "ümme (أُمَّة)" gibi çoğul mâna taşıyan ümme sözcüğü en genel anlamda "kendilerine peygamber gönderilmiş kavim; her kabileden bir grup insan, her canlı cinsi, bütün

⁸² Bezzâr, *el-Müsned (el-Bahrü'z-Zehâr)*, VII/188.

⁸³ Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Ekva'îl ve'l-Ef'âl*, I/209.

⁸⁴ Mehmed S. Hatiboğlu, *Hazreti Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimaî Hadislerle Hadis Münasebeti*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1967, s. 64-65.

⁸⁵ Krş. Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 1; Tirmizî, *İman*, 18; İbn Mâce, *Fiten*, 17; Dârimî, *Siyer*, 75.

iyilikleri şahsında toplamış kişi veya kendisine uyulan önder; amaçları bir olan veya herhangi bir şey dolayısıyla bir araya gelmiş bulunan topluluk ve din"⁸⁶ gibi anlamlara gelir. Bir araya getiren unsur bir din olabileceği gibi, bir zaman veya mekân da olabilir. Bir araya getiren etken, doğal şartlar veya tercih de olabilir.⁸⁷

İslâm âlimleri Kur'ân ve hadislerdeki kullanımlarını dikkate alarak ümmet kavramını iki mânada kullanmışlardır:⁸⁸

1) Ümmet, son peygamberin gelişi ve İslâmiyet'in doğup Arabistan yarımadasının dışında duyulmasından itibaren bu olaydan haberdar olan bütün insanları ifade eder. Bu insan kitlelerine "ümmet-i da'vet, ümmet-i belâğ" denilmiştir. Bu anlayış Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "*Rasûlullah'ın bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı*",⁸⁹ "*âlemlere rahmet vesilesi*"⁹⁰ bir elçi olarak gönderildiği şeklindeki beyanlara dayandırılmıştır.

2) Ümmet, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e iman edip tâbi olan kitleler (ümmet-i Muhammed) demektir ve kelimenin en yaygın kullanılışı da bu yöndedir. Bu kitlelere "*ümmet-i icâbet*" denilmiştir. Kur'ân'da yer alan "*mûtedil ümmet*"⁹¹ ve "*en hayırlı ümmet*"⁹² ifadeleri, ayrıca çok sayıdaki hadis rivâyetinde tekrarlanan ümmet kelimesi "Muhammed Ümmeti"ni belirtmektedir.

b) Millet

73 fırka hadisinde gruplara ayrılacağı söylenen kesim "benim ümmetim" tabiriyle ifade edildiği gibi, "bu millet"⁹³ olarak da ifade edilmiştir. *Millet*, Arapça'da "ezberden yazdırmak, dikte etmek" anlamındaki imlâl (imlâ) kökünden türemiş bir kelimedir. Millet, "işitilen ve okunan bir şeye dayanması veya dikte edilmesi ve yazılması bakımından "din" karşılığında kullanılmış-

⁸⁶ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut, 1997, s. 86; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kum, 1405, XII/23-24.

⁸⁷ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 86.

⁸⁸ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXII/308.

⁸⁹ Sebe', 34/28; Krş. A'râf, 7/158.

⁹⁰ Enbiyâ, 21/107.

⁹¹ Bakara, 2/143.

⁹² Âl-i İmrân, 3/110.

⁹³ Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18.

tır.⁹⁴ Millet, Kur'ân-ı Kerîm⁹⁵ ve hadislerde de genellikle bu anlamda kullanılmış, ayrıca kelimeye "izlenen, gidilen yol" mânası da verilmiştir.⁹⁶

İslâmî literatürde çoğunlukla "din" ve "şerîat" kelimeleri ile eş anlamlı kullanılan *millet* sözcüğü,⁹⁷ bazı hadislerde "doğuştan getirilen özellikler, fitrat" manasında da kullanılmıştır.⁹⁸ Millet sözcüğünün geçtiği hadislerde İbrahim (a.s.) milletinden ve onun hanîf ve Müslim olduğundan bahsedilmiş,⁹⁹ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabının İbrahim (a.s.)'in milletini takip ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Bazı hadislerde ise doğrudan "Rasûlullah (s.a.v.)'ın milleti"¹⁰¹ tabiriyle Hz. Peygamber'in ümmeti anlamında kullanılmıştır. 73 fırka hadislerinde de millet kelimesi bu mânada, yani "el-Milletu'l-Muhammediyye" veya "el-Milletu'l-İslâmiyye" anlamında kullanılmıştır.

O halde 73 fırka hadislerinde geçen "benim ümmetim",¹⁰² "bu ümmet"¹⁰³ veya "bu millet"¹⁰⁴ tabirleriyle "Hz. Muhammed (s.a.v.)'e tâbi olanların", yani "İslâm ümmeti"nin kastedildiği rahatlıkla söylenebilir.

2) Fırka Kavramı

Fırka kelimesi, sözlükte "ayırarak ve bölmek" gibi anlamlara gelen *farık* kökünden isim olup, insanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder.¹⁰⁵ İslâm fikir tarihinde kendilerine has siyasî düşünce veya itikadî telakkilere sahip bulunan gruplar için «siyasî akım» ve «itikadî mezhep» anlamında kullanılan fırka kavramı¹⁰⁶ terim olarak, "itikadî ve siyasî gayelerle vü-

⁹⁴ İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, s. 773-774; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 216; Recep Şentürk, "Millet", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX/64.

⁹⁵ Krş. Bakara, 2/120; Âl-i İmrân, 3/95; A'râf, 7/88-89; Yûsuf, 12/37; İbrahim, 14/13; Nahl, 16/123; Kehf, 18/20.

⁹⁶ Şentürk, "Millet", *DİA*, XXX/64.

⁹⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 216; Şentürk, "Millet", *DİA*, XXX/64.

⁹⁸ Krş. Müslim, Kader, 23; Tirmizî, Kader, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/253, 381.

⁹⁹ Krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/442.

¹⁰⁰ Krş. Ebû Dâvûd, Edâhî, 4; Dârimî, İstî'zân, 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/5, 123, 406, 407, 442.

¹⁰¹ Krş. Ebû Dâvûd, Cihad, 82; Tirmizî, Cenâiz, 54.

¹⁰² Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/145.

¹⁰³ Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/102.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18.

¹⁰⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/299 vd.; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 94.

¹⁰⁶ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2008, s. 41; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 94.

cut bulmuş fikirler ve şahıslar etrafındaki zümreleşmeler" olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda yer alan "fark (فَرَق)" kökenli kelimeler içinde "gruplara ve parçalara ayırmak, bölmek" anlamındaki *tefrîk* (تَفْرِيق) ve "ayrılmak, bölünmek" anlamındaki *teferruk* (تَفَرُّق) kavramları genellikle "dinde ve sosyal hayattaki bölünme"yi ifade etmekte ve bunun çok zararlı olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸

Kur'an'da "grup ve topluluk" mânasına gelen *ferîk* (فَرِيق) kelimesi 29 yerde geçmekte¹⁰⁹ ve genellikle "tasvip edilmeyen bölünmeler"e işaret etmektedir.¹¹⁰

Yine aynı kökten gelen *feraka* (فَرَقَ) fiili "yarılma, ayrılma" anlamında olup,¹¹¹ "iyilik için ayrılma"yı, *ferraka* (فَرَّقَ) (ر, harfi şeddeli) ise "ifsâd için ayrılma"yı ifade eder.¹¹² "f-r-k (فَرَق)" kökenli *fırk* (فِرْق) ise, "ayrışan taraf, kıta" anlamına gelir.¹¹³

Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi âlimleri, "ayrılık, farklılık, değişme, bölünme, kopma, muhalif olma, müstakil bir cemaat olma ve grup veya kamp-lara ayrılma" gibi anlam içeriğine sahip olan "f-r-k" kökenli kelimelerin bu boyutundan hareketle "insanlardan ayrılan topluluğa, gruba, bölüğe,¹¹⁴ bilhassa müstakil itikadî ve siyasî bir mezhebin bağlularına" *fırka* (فِرْقَة) demişlerdir.¹¹⁵

Bilhassa Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları dikkate alınarak iki tür fırka-laşmadan söz edilebilir:

¹⁰⁷ Bekir Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII/35; Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2010, s. 30.

¹⁰⁸ Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

¹⁰⁹ M. Fuâd Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1991, s. 606-607.

¹¹⁰ Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

¹¹¹ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 632.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/300; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Firuzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhîr*, Beyrut, 1993, s. 1185; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1984, IV/1540; Krş. Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1986, s. 406 vd.

¹¹³ Krş. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/300.

¹¹⁴ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 632.

¹¹⁵ Krş. Abdulkarîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986, I/15.

a) Müspet Fırkalaşma

Bu anlamda *fırka* (فِرْقَةٌ) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir defa, "وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ بَنِيهِمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ" Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Öyle ise onların her kesiminden bir fırka (grup) da çekinip sakınmalarını sağlamak için, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve (savaştan) döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalmalıdır"¹¹⁶ âyetinde geçer ve Müslüman toplumlarda köylü-şehirli, sivil-asker gibi tabii olarak oluşan kesimleri ifade eder.¹¹⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, "إِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ: Ümmetimin ihtilâfı rahmettir" hadisinde¹¹⁸ vurgulandığı üzere, Kur'ân ve Sünnet'te fırkalaşma yani mezheplere yahut gruplara ayrılma; ihtilâf ederek farklı düşünme her zaman olumsuz karşılanmamıştır. Eğer fırkalaşma insan fıtratından, doğayı algılayış tarzından, hayatın doğasından ve bilhassa dilin tabiatından ötürü çeşitli şekillerde anlaşılmaya müsait olan nassları farklı anlama biçiminden kaynaklanıyorsa, bu tür farklılaşmalar tabii olarak karşılanmış, hatta bazı durumlarda gerekli görülmüştür.¹¹⁹

b) Menfi Fırkalaşma

Bu anlamdaki fırkalaşma, Kur'ân ve hadislerde olumsuz bir anlam içeriğine sahip bulunan *et-Tefrika* (التفرقة) sözcüğü ile karşılanmıştır. Tefrika, "topluluk, birlik veya cemaat olmanın zıddı"dır.¹²⁰

"وَإِغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا" Hep birlikte Allah'ın dinine sarılın, fırka fırka olmayın (parçalanıp bölünmeyin)"¹²¹ âyetinde "وَلَا تَفَرَّقُوا" fırka fırka olmayın (parçalanıp bölünmeyin)" ifadesiyle yasaklanan tefrika, "kendine çekerek ayrılmak, fırka kurmak ve ayrıcalık yapmak, bölünmek ve bölüklere ayrılmak" demektir. Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların, böyle bölüklere, fırkalara ayrılarak birbirlerinden sıyrılmalarını ve ayrı düşmelerini kesin bir dille yasaklamış, Müslümanları ayrılığa düşüren inançları ve kütleleşmelere ön ayak olan fikirle-

¹¹⁶ Tevbe, 9/122.

¹¹⁷ Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

¹¹⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/64 vd.; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 108 vd.; Hadisin sıhhatine dair yapılan değerlendirmeler için ayrıca bkz. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehadisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, I/76; Halil İbrahim Kutlay, "Keşfi'l-Cumme bi Tahrîci Hadîsi «İhtilâfu Ummeti Rahmetun»", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, II/1, İstanbul, 2004, s. 81-104.

¹¹⁹ Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 68-79.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/300; Firuzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, s. 1185; Cevherî, *es-Sıhah*, IV/1540.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/103.

ri yermiş ve kötülemiştir. Bu nedenle bu anlamdaki "fırka" yani "tefrika" İslâm kültüründe pek sevilmeyen bir ad olmuş,¹²² Kur'ân'da her zaman olumsuz manâda kullanılarak yerilmiş ve yasaklanmıştır.¹²³

Hadislerde de aynı şekilde tefrika şiddetle yerilmiştir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) "الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْبِرْقَةُ عَذَابٌ: Cemaat rahmet, tefrika azaptır"¹²⁴ buyruğuyla Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını istemiş, onların tefrikaya düşerek cemaatten kopmalarını yasaklamıştır.

İslâm dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'te, tefrikaya yönelik eylemleri şiddetle yasaklayan, dinsel ayrılık ve bölünmeleri de kınayan birçok nass bulunmaktadır.¹²⁵ Söz konusu bu yasaklama ve kınamaların bağlamı, çoğunlukla Ehl-i Kitab'a mensup kimselerin içine düşmüş oldukları tefrika neticesinde bölünüp parçalanmış olmaları ve dolayısıyla da dinlerini saptırmış olmalarına dair yapılan vurgu üstünedir.

Nasslardaki kullanımları dikkate alındığı zaman *tefrika*, Kur'ân ve Sünnet'i anlama girişimini "*sahte bir bilgi*" üzerine temellendirerek Allah ve Rasûlü (s.a.v.) tarafından belirlenen emir ve yasaklara kulak asmayarak İslâm'dan yüz çevirmek, fitrî İslâm'a aykırı düşmek; nefse, şehvete, hevâ ve hevese uyarak ayrılığa düşmek ve neticede bölünüp parçalanmaktır. Bir başka ifâdeyle tefrika, vahiy ve sahîh Sünnet'le belirlenen itikad, ibâdet ve ahlâkî konularda düşülmesi yasaklanan görüş ve amelî ayrılıklardır.¹²⁶

O halde Ebû Dâvut, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerce rivayet edilen ve ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını haber veren, sıhhati ve farklı muhtevaları üzerinde eski ve yeni âlimlerce çeşitli tartışmalar yapılan hadisin,¹²⁷ *fırka* kelimesinin İslâm literatürüne girmesine zemin hazırladığı rahatlıkla ifade edilebilir.¹²⁸

¹²² Krş. Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, Ankara, 1983, s. 2.

¹²³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/103, 105; Enfâl, 8/46; Rûm, 30/30-32; Beyyine, 98/4; Tirmizî, Fiten, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/412, 456; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, V/85 (H. No: 2410).

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/278, 375.

¹²⁵ Bkz. Bakara, 2/213; Âl-i İmrân, 3/105; En'âm, 6/159; Şûrâ, 42/13-14; Beyine, 98/4.

¹²⁶ Bkz. Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 34.

¹²⁷ Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Fiten, 17; Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/332, III/145.

¹²⁸ Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

3) Fırka-i Nâciye

Fırka-i nâciye, kısa ve öz bir ifadeyle, "kurtuluşa erecek fırka (الفرقة الناجية)" demektir.¹²⁹ 73 fırka hadisine ait rivayetlerin çoğunda 72 fırkanın cehennemde, birinin cennette olacağı belirtilirken, diğer bir kısmında "necatta olma" ifadesi veya "necâta ulaşan fırka (فرقة ناجية)" tabiri kullanılmıştır.¹³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey kavim, ne oluyor size ki ben sizi kurtuluşa (cennete) çağırıyorum, siz beni ateşe (cehenneme) çağırıyorsunuz"¹³¹ âyetinde cehennem (nâr) mukabilinde "cennet" anlamında "necât" kelimesi geçtiği gibi, bu kökten türeyen birçok kelime de aynı anlamda veya buna yakın mânalarda yer almaktadır.¹³²

Bundan dolayı olacaktır ki, erken dönemlerden itibaren "ebedî kurtuluşa eren grup" anlamında *fırka-i nâciye* tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ IV. (X.) yüzyılda yaşayan Hanbelî fakih ve muhaddis İbn Battâ, muhafazakâr selef akîdesini savunmak amacıyla kaleme aldığı eserinin adında bile "*el-Fıraku'n-Nâciye*" tabirine yer vermiştir.¹³³

4) Cemaat Kavramı

Arapça "bir şeyin bazısını bazısına yaklaştırarak onları birleştirmek" anlamına gelen "c-m-a (جمع)" kökünden türeyen ve toplanan varlıkları ifade etmek için kullanılan *cemaat* (جماعة) kelimesi,¹³⁴ "belli bir fikir etrafında bir araya gelmiş topluluk" demektir. Bu kavram *fırka* teriminin karşısı olarak kullanılmakta ve bölünüp tefrikaya uğramamış topluluğu ifade etmektedir.¹³⁵

Cemaat sözcüğü bazen "her devirdeki Müslümanların büyük çoğunluğu (sevâd-ı a'zâm)" ve "müctehid imamlar (dört mezhep imamı)" gibi genel anlamda kullanılmışsa da, gerçekte vahyin ilk muhatapları olup inanç, ibâdet, ahlâk ve hukuk cepheleriyle İslâm'ı bir bütün olarak sonraki nesillere aktaran

¹²⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 30.

¹³⁰ Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red*, s. 12-13; İbn Batta el-Ukberî, *el-İbâne an Şerîati'l-Fıraki'n-Nâciye*, Nşr. Ruzâ b. Na'sân Mu'tî, Riyad, 1988, I/377; Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

¹³¹ Mü'min, 40/41.

¹³² Krş. Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 861-862.

¹³³ Bkz. İbn Batta el-Ukberî, *el-İbâne an Şerîati'l-Fıraki'n-Nâciye*, Nşr. Ruzâ b. Na'sân Mu'tî, Riyad, 1988; Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, XIII/35.

¹³⁴ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, s. 201.

¹³⁵ Esen, *Ehl-i Sünnet, Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*, s. 71.

ashâb cemaati" anlamına geldiği yolundaki görüş âlimlerin kahir ekseriyeti tarafından tercih edilmiştir.¹³⁶

Müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik anlamını da hâvi olan cemaat kelimesi, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren genellikle Ehl-i Sünnet tabiriyle birlikte kullanılan bir kavram olmuştur. Buna göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, "Hz. Peygamber ile ashâb cemaatinin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler" şeklinde tarif edilmiştir.¹³⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir"¹³⁸ ve "size cemaat olmanızı tavsiye eder, ayrılıktan kaçınmanızı isterim. Çünkü şeytan tek başına yaşayan insana yakın, birlik beraberlik içerisinde bulunan iki kişiden uzak olur. Kim cennetin ortasında yaşamayı istiyorsa, cemaatle beraber olsun"¹³⁹ buyurarak tefrikayı yermiş, cemaat olmayı ise övmüştür.

İslâm'da, ferdin tek başına dinini ve imanını muhafaza edemeyeceği gerçeğinden hareketle, bireyselliğin insan şahsiyetinden çok şeyler kaybettiren tehlikeli bir duruş olduğuna kuvvetli vurgu yapılmıştır. Dünyevî yönünün en büyük özelliği cemaatin tesisi olan İslâm,¹⁴⁰ Müslümanlardan toptan hak din üzerinde ittifak ederek kuvvetli bir cemaat olmalarını istemiş, kendilerinden önce geçen milletleri helâk eden tefrika illetine düşmemelerini emretmiştir.

O halde 73 fırka hadisinde cehenneme gireceklerden istisna edilerek kurtuluşa erecek fırka olarak belirtilen "cemaat" ten kastın, vahyin ilk muhatapları olup, henüz bölünüp tefrikaya uğramamış bulunan ashab-ı kirâm topluluğu olduğu söylenebilir.

5. 73 sayısı

73 fırka hadisi üzerinde fikir beyan eden Mezhepler Tarihi âlimleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sayı ile neyi kastettiği hususunda temelde iki farklı fikre sahip olmuşlardır:

¹³⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 78.

¹³⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 78.

¹³⁸ Tirmizî, *Fiten*, 7.

¹³⁹ Tirmizî, *Fiten*, 7.

¹⁴⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Trs., II/1153.

1) 73 sayısını hakikat anlamında kabul edenler

Müelliflerden bir kısmı, 73 fırka hadisinde geçen sayıyı hakikat anlamında kabul etmiştir. Hadisin gösterdiği sayıya bağlı kalan müellifler genellikle eserlerinin baş tarafında sözünü ettiğimiz haberleri bazen rivayet edildiği şekliyle, bazen de mefhum olarak, yani mânen zikrederek, ehl-i bid'at kollarının 72 fırkadan ibaret olduğunu kabul etmiş, fakat bu fırkaları gruplandırıp ana itikadî mezhepleri tespit etmekte ihtilâfa düşmüşlerdir. Ünlü Eş'arî âlim eş-Şehristanî (ö. 548/1153)'nin de vurguladığı gibi, fırkaların sayısını tespit konusunda ittifakla aynı metodu benimsemiş iki müellif bulmak mümkün değildir.¹⁴¹

İslâm Mezhepleri Tarihi müellifleri, Akâid âlimleri ve kelâmcular, ana İslâmî fırkaların sayısı konusunda 4'ten 10'a kadar değişik kemiyetler benimsemişlerdir.¹⁴² Meselâ ana İslâmî fırkalar İbn Mübârek (ö. 181/797),¹⁴³ eş-Şehristanî'nin birinci derecedeki tasnifine¹⁴⁴ ve el-Makrizî (ö. 845/1442)'ye¹⁴⁵ göre 4; İbn Hazm'a¹⁴⁶ göre 5; el-Malatî (ö. 377/987),¹⁴⁷ İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201),¹⁴⁸ el-Bâbertî (ö. 786/1384)¹⁴⁹ ve eş-Şehristanî (ö. 548/1153)'nin ikinci derecedeki tasnifine göre¹⁵⁰ 6; el-Makdisî (ö. 355/966)'ye¹⁵¹ göre 7; el-İcî (ö. 756/1355),¹⁵² eş-Şâtübî (ö. 790/1388)¹⁵³ ve el-Cürcânî (ö. 816/1413)'ye¹⁵⁴ göre 8;

¹⁴¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/14.

¹⁴² Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi, Giriş*, İstanbul, 2010, s. 152.

¹⁴³ Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Nşr. S. Dederling, İstanbul, 1936, s. 143-144; Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 2010, s. 219 vd.

¹⁴⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/15.

¹⁴⁵ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Hitat*, Beyrut, Trs., II/345.

¹⁴⁶ İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, II/111 vd.

¹⁴⁷ Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red*, s. 72.

¹⁴⁸ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, Kahire, 1368, s. 18-23.

¹⁴⁹ Bâbertî'ye nisbet edilen risâlelerde onun 73 rakamına, ana fırkaları 6'ya, bu 6 fırkanın her birini de kendi içinde 12'ye bölerek ve buna da "kurtuluşa eren fırka"yı (fırka-i nâciye) ekleyerek ($6 \times 12 = 72 + 1 = 73$) şeklinde bir formülle ulaştığı görülmektedir. Kadir Gömbeyaz, "Bâbertî'ye Nispet Edilen Bir Fırak Risalesi Hakkında Tespitler ve Mülâhazalar", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, V/1 (Bahar 2012), s. 9, 31.

¹⁵⁰ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/40 vd.

¹⁵¹ Mutahhar b. Tahir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, Bağdat, Trs., V/124 vd.

¹⁵² Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Trs., s. 414 vd.

el-Eş’arî (324/936),¹⁵⁵ el-Bağdadî (ö. 429/1037)¹⁵⁶ ve el-İsferayînî (ö. 471/1078)’ye göre¹⁵⁷ ise 10’dur.

Ayrıca İslâm Mezhepleri Tarihi müellifleri, ana İslâmî fırkaların sayısı konusunda benimsedikleri sayıyla doğru orantılı olarak, bu fırkalardan neşet eden tâli kolların sayısı konusunda da 63’ten 67’ye kadar değişik kemiyetler benimsenmişlerdir. Meselâ el-Bağdadî¹⁵⁸ ve el-İsferayînî¹⁵⁹ fırkalardan neşet eden tâli kolları 63, el-İcî 65¹⁶⁰ ve el-Malatî ise 67;¹⁶¹ olarak belirlemiş ve böylece fırkaların sayısını toplamda 73’e tamamlama gayreti içinde olmuşlardır. eş-Şehrîstânî ise hadislerde geçen sayıyı hakikat anlamında kabul ettiği halde, bu ana fırkalardan neşet eden tâli kolları tek tek zikretmiş, fakat, diğer âlimlerin yaptığı gibi, sayının nasıl tamamlandığını açıkça ifade etmemiştir. O, sadece ilk ana taksimi yaptığı yerde, bu fırkaların bir kısmının diğerlerinin içinde yer aldığını ve ana İslâmî fırkaların birçok fırkaya ayrılarak netice itibariyle 73 sayısına ulaştıklarını belirtmekle yetinmiştir.¹⁶²

Görüldüğü üzere 73 sayısına ulaşmak isteyen müellifler ne ana fırkaların tespitinde, ne de bu ana fırkalardan neşet eden tâli kolların sayısında tam bir ittifak sağlayabilmişlerdir.¹⁶³ Müelliflerin üzerinde ittifak ettikleri tek husus, belki de, her âlimin sadece 72 fırkayı cehennemde, mensubu bulunduğu mezhebi ise “kurtuluşa erecek olan fırka (fırka-i nâciye)” olarak değerlendirmiş olmasıdır.

73 fırka hadisinde geçen sayının hakikat ifade ettiğini iddia eden müellifler, fırkaların sayısını 73’te tutabilmek için bir hayli zorlanmışlardır. Bu bağlamda hemen her müellif, diğer âlimler tarafından ayrı ayrı sayılan bazı fırkaları 73 sayısını aşmamak için tek mezhep sayarken, bazen de tersi bir tutumla

¹⁵³ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, II/419.

¹⁵⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, İstanbul, 1321, III/282.

¹⁵⁵ Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, *Makalâtu’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1995, I/65 vd.

¹⁵⁶ Abdulkâhir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, Thk. Muhammed Muhyuddin Abdulhamid, Beyrut, Trs., s. 23-25.

¹⁵⁷ Ebu’l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’l-Dîn ve Temyizu’l-Fırkati’n-Nâciyeti ani’l-Firaki’l-Hâlikîn*, Thk. Kemal Yûsûf el-Hût, Beyrut, 1983, s. 23 vd.

¹⁵⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 23-25.

¹⁵⁹ İsferâyînî, *et-Tabsîr fi’l-Dîn*, s. 23 vd.

¹⁶⁰ İcî, *el-Mevâkıf*, s. 414 vd.

¹⁶¹ Malatî, *et-Tenbîh ve’r-Red*, s. 72.

¹⁶² Şehrîstânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I/15, 40 vd.

¹⁶³ Şehrîstânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I/45 vd.

bazı müellifler tarafından tek sayılan bazı fırkaları iki ayrı mezhep olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹⁶⁴ Meselâ el-Bağdadî, Neccâriye'nin 10 fırkadan fazla olduğunu söylediği halde, 73 sayısını aşmamak için, onları 3 fırka olarak saymak zorunda kalmıştır.¹⁶⁵ Yine el-İsferayînî, başlangıçta üç fırka olarak kabul ettiği Mürcie'yi, sonra, onun bir kolunun beş gruba ayrıldığını söyleyerek, sayıya 7 fırka olarak katmıştır. Yoksa sayı 69'da kalacak, dolaysıyla 73'e ulaşmamış olacaktır. Öbür taraftan o, Neccâriyye'nin 10 fırkadan çok kola ayrıldığını söylemiş, ama sayıya tek rakam olarak katmış; aynı şekilde Kerrâmiyye'yi 3 kola ayırmış, fakat sayının 73'ü aşmaması için, bu fırkayı tek olarak saymıştır.¹⁶⁶

73 fırka hadisinde geçen sayının hakikat ifade ettiğini iddia eden müellifler, fırkalaşma olgusunu kendi dönemlerine kadar söz konusu ettikleri için, gerçekte kendilerinden sonra muhtemel fırkalaşma olayını da göz ardı etmişlerdir. Oysa sözünü ettiğimiz âlimlerin taksiminden sonra da fırkalaşmanın devam ettiği tarihî bir gerçektir. Bu anlayış doğru kabul edildiğinde, sonradan meydana gelebilecek muhtemel fırkalar görmezlikten gelinmiş olmaktadır.

Aynı şekilde 73 sayısının hakiki anlam ifade ettiği doğru varsayıldığında, bu durum, hadislerde geçen diğer sayıların da hakiki anlamda kabul edilmesini zorunlu hale getirir. Yani aynı rivayetlerde sözü edilen Yahudilerin 71, Hıristiyanların da 72 fırkaya ayrılmış olduğunun ispat edilmesi gerekir. Oysa hem Yahudilerin ve hem de Hıristiyanların tarih boyunca hadislerde belirtilen sayıdan daha çok fırkaya ayrıldıkları bilinen bir husustur.¹⁶⁷

Bütün bu açmazlar, bizi, gerek tarihte gerekse de günümüzde fırkaların sayısını 73 sayısı ile sınırlandırma girişiminin tutarlı olmadığı fikrine ulaştırmaktadır.

1) 73 sayısını çokluktan (kesret) kinâye kabul edenler

73 fırka hadisinde her ne kadar sayı tam olarak 70 değil, 70 küsur olarak zikredilmiş olsa da, bu, Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar arasında bir mukayesede bulunmak ve nisbet tesis etmiş olmak için kullanılmış olabileceğinden,¹⁶⁸ Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi âlimlerinden bir kısmı söz konusu

¹⁶⁴ Krş. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 90 vd.;

¹⁶⁵ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 25.

¹⁶⁶ İsfereyîni, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 31; Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 69.

¹⁶⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 1980, s. 117.

¹⁶⁸ Topaloğlu, *Kelâm İlmi, Giriş*, s. 151.

hadislerinde ifade olunan sayıyı çokluktan (kesret) kinâye anlamında kabul etmişlerdir. Bilindiği gibi bu sayı gerçek bir rakamı ifade edebileceği gibi, Kur'ân-ı Kerîm ve diğer bazı hadislerde görüldüğü üzere, Arap lisanına uygun olarak, aynı zamanda, kesretten, yani çokluktan kinâye anlamında da kullanılmış olabilir.¹⁶⁹

Hadislerde geçen 73 sayısını kesretten kinâye kabul eden âlimler, Müslümanlar arasındaki fırkalaşmanın sürekli devam ettiğini, bu hâdisenin gelecekte de devam etmesinin doğal olduğunu, dolayısıyla fırkaların sayısını bu sayı ile sınırlandırmanın zorluğunu, hatta imkânsızlığını fark ettikleri için fırkaların sayısını 73'e tamamlama ya da bu sayıda dondurma gibi bir gayret içerisinde olmamışlardır. Söz gelimi fırkalar üzerine objektif kriterlere bağlı kalarak önemli ve bir hayli düzeyli çalışmalar yapan Sünnî âlim Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/936), Makalatu'l-İslâmiyyin¹⁷⁰ adlı meşhur eserinde 73 fırka hadisinden hiç söz etmemiştir.¹⁷¹ Eş'arî, hem ana İslâmî fırkalar ve hem de bu fırkalardan neşet etmiş bulunan tâli kolların tespiti hususunda kendini her hangi bir sayı ile sınırlandırma zorunda hissetmemiş, dolayısıyla İslâm toplumunda ortaya çıkan fırkaların sayısını 73 rakamına tamamlama veya fırkaları bu sayıda dondurma gibi bir çabanın içine de girmemiştir. Bu bakış açısının tabii sonucu olarak Eş'arî, yalnızca kendi dönemine kadar geçen süreç içerisinde İslâm dünyasında ortaya çıkan fırkaları ve onların görüşlerini aktarmakla yetinmiştir.¹⁷²

Hadislerde geçen 73 sayısını çokluktan kinâye kabul eden bir diğer âlim Fahreddin er-Razî (ö. 606/1210)'dir. Ona göre 73 sayısı asgari düzeyde kesinlik ifade ettiğinden, fırkaların sayısı en az 73'tür. Fakat fırkalar bu sayıdan çok da olabilir.¹⁷³ Tarih boyunca İslâm toplumunda ortaya çıkan fırkaların çokluğu ve 73 sayısını çok aşmış olmaları gerçeği, Fahreddin er-Razî'yi fırkaların sayısını bu sayı ile sınırlandırmanın imkânsızlığı fikrine götürmüştür. Nitekim o, İslâm toplumunda ortaya çıkan Râfızîlik gibi bazı fırkalardan neşet eden tâli kolların bile tek başına 73 sayısını çok aştığını örnek göstererek,¹⁷⁴ fırkaların sayısını 73 ile dondurma çabasının yanlışlığına dikkat çekmiştir.

¹⁶⁹ Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 65.

¹⁷⁰ Krş. Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, I-II.

¹⁷¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 48.

¹⁷² Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, I/33 vd., II/3 vd.

¹⁷³ Fahreddin er-Râzî, *İtikadâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Tlk., Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut, 1986, s. 74 vd.

¹⁷⁴ Râzî, *İtikadâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, s. 75.

Bizce, 73 fırka hadisinde geçen sayıyı hakikat anlamında kabul edip eserlerini bu esasa göre tertip eden âlimlerin aksine, 73 sayısını çokluktan kinâyeye kabul ederek eserlerinde fırka taksimi yaparken kendilerini herhangi bir sayıyla sınırlandırmayan el-Eş'arî ve er-Râzî gibi âlimlerin bakış açısı daha doğru ve daha tutarlıdır. Çünkü İslâm tarihi boyunca Müslümanlar arasında hem itikadî-siyasî ve hem de fikhî-amelî alanda ortaya çıkmış olan fırkalar 73 sayısını çok aşmaktadır. er-Râzî'nin de işaret ettiği gibi, bazen sadece bir tek fırkadan neşet eden tâli kolların sayısı bile 73'ü çok geçmektedir. Bu tarihî realite fırkaların sayısını 73 ile sınırlandırmanın mümkün olmadığını gösterir.

Ayrıca tarihte olduğu gibi bugün de fırkalara ayrılma hâdisesi devam etmektedir. Bu gerçekten hareketle gelecekte de fırkalaşmanın devam edeceğini söylemek kehânet olmasa gerektir. O halde beşer tarihi devam ettikçe doğal olarak fırkalaşmanın da devam edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna göre söz konusu hadislerde ifade edilen sayıyı 73 ile sınırlandırma veya tamamlama gayreti, bu sabit tarihî gerçeğe ters düşmektedir.

Bütün bu veriler dikkate alındığında hadislerde ifade edilen 73 sayısının hakiki anlamda alınamayacağıın kuvvet kazandığı bir gerçektir. Bu kanı bizi, doğal olarak hadislerde ifade olunan sayının kesretten kinâyeye anlamında kullanıldığı sonucuna ulaştırmaktadır. Zira 73 sayısının çokluk ifade ettiği varsayıldığında, fırkaları 73 sayısı ile sınırlandırma, sayıyı bu rakama çıkarma veya fırkaların hangi aşırda bu sayıya ulaştıklarını araştırma gibi problemler ortadan kalkmakta ve bu hususta baş gösteren açmaz ve tutarsızlıklara da düşülmemiş olmaktadır.

Ayrıca hadislerde ifade edilen 73 sayısının kesretten kinâyeye anlamında alınması, Arap lisanının mantığına da uygun düşmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen 7 ve 70 sayılarının bazen kesret ifade ettikleri bilinmektedir.¹⁷⁵ Meselâ, "mallarımı Allah yolunda sarf edenlerin durumu her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir. O her şeyi bilendir" 176 ve "eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedek bulunup yazılsa yine de Allah'ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir"¹⁷⁷ âyetlerindeki 7

¹⁷⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/156.

¹⁷⁶ Bakara, 2/261.

¹⁷⁷ Lokmân, 31/27.

sayısı çokluk ifade etmektedir. Görüldüğü gibi bu âyetlerde 7 sayısı, hakiki anlamda "7" rakamını değil, çokluk/kesret anlamında kullanmıştır.¹⁷⁸

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de 70 sayısının da çokluk ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Rivayete göre münâfıkların önde gelenlerinden Abdullah b. Übey ölüm döşeğinde iken, samimi bir Müslüman olan oğlu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek babası için dua etmesini ister. Rasûlullah (s.a.v.) da onu kırmamak için Abdullah b. Übey için dua eder. Bunun üzerine "(Ey Muhammed!) onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme, birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen de Allah onları asla bağışlamayacaktır. Bu, Allah ve Rasûlü'nü inkâr etmelerinden dolayıdır. Allah fâsik topluluğu doğru yola erdirmez"¹⁷⁹ âyeti nâzil olmuştur.¹⁸⁰

Aynı şekilde müfessirler "ilgililere şöyle buyrulur: Onu alın, bağlayın. Sonra cehenneme yaslayın. Sonra onu boyu yetmiş arşın olan zincire vurun"¹⁸¹ âyetinde de 70 sayısının çokluk (kesret) ifade ettiğini söylemişlerdir.¹⁸²

Hadislerde de 70 sayısı kesret anlamında kullanılmıştır. Söz gelimi Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) "Allah'a yemin ederim ki ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan mağfiret dilerim"¹⁸³ buyurmuştur. Bu hadiste yer alan "yetmiş defadan fazla" ifadesi kesret anlamında, çokluktan kinâye için kullanılmıştır. Çünkü başka birtakım hadislerden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in günde yüz kere Allah'a tövbe ettiğini de öğreniyoruz.¹⁸⁴

Kur'ân ve hadisten gösterdiğimiz bu referanslar, sözünü ettiğimiz 73 fırka hadislerinde geçen 70 ifadesinin de kesret ifade ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı diyebiliriz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadislerde "İslâm ümmetinin 73 fırkaya bölüneceği" ifadesiyle, fırkaların sayısını sınırlandırmayı değil, İslâm dünyasında Müslümanlar arasındaki fırkalaşmanın çok olacağını bildirmiş olmalıdır. Zira tarihten günümüze Müslümanlar arasında fırkalaşmanın çokluğu bir vakıdır.

¹⁷⁸ Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Kum, 13151/310; III/500 vd.; Krş. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/156.

¹⁷⁹ Tevbe, 9/80.

¹⁸⁰ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/2595.

¹⁸¹ Hâkka, 69/30-32.

¹⁸² Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/5334.

¹⁸³ Buhârî, Daavât, 3.

¹⁸⁴ Bkz. Müslim, Zikr, 41; Ebû Dâvûd, Vitr, 26, 55; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 47; İbn Mâce, Edeb, 57; Dârimî, Rikâk, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/45, IV/26, V/394, 396, 397, 402.

SONUÇ

73 fırka hadisi, tarihsel süreç içerisinde hem Mezhepler Tarihi eserlerinin şekil, biçim ve muhtevası, hem de fırak yazarları ve kelâmcıların bakış açıları üzerinde bazen belirleyici, zaman zaman da etkileyici bir role sahip olmuştur.

Hepsi Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen ve yalnızca ümmetin kaç fırkaya ayrılacağını bildiren, bunun dışında ilave hiçbir bilgi vermeyen hadislerin sahîh olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında hiçbir ihtilâf yoktur; bilakis bu konuda tam bir ittifak vardır. Bu durumda 73 fırka hadislerinde beyan edilen en temel husus, İslâm tarihi boyunca tarihsel gerçekliklerle de kanıtlanmış olan geleceğe ilişkin nebevî bir ihbâr ve peygamberî bir öngörü söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v.), 73 fırka hadisleri yoluyla tıpkı daha önce Yahudi ve Hıristiyanlar arasında olduğu gibi, gelecekte Müslümanlar arasında da fırkalaşmanın vuku bulacağı gerçeğine işaret etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.), “*Ümmetin ihtilâfi rahmettir*” (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/64) buyruğuyla da tefrikaya varmadığı, kavga ve kargaşaya kapı aralamadığı, bu bağlamda ümmetin birlik ve beraberliğini bozmaya yönelmediği müddetçe, fırkalara ayrılmanın fitrî ve tabîî, dolayısıyla da meşrû ve hatta bazı durumlarda gerekli bir hâdise olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu önceden haber vermeye aynı zamanda gelecekte ilâhî sünnetin insanlar üzerindeki tezahürünü de öngörmüş ve bu haber tarihî süreç içerisinde fiilen doğrulanmıştır.

Ne var ki kaynaklarımızda 73 fırka hadisinin sözünü ettiğimiz yalnızca “ümmetin kaç fırkaya ayrılacağı”nı haber veren sahîh şekline çeşitli ilaveler barındıran çok sayıda farklı rivâyet şekilleri de bulunmaktadır. Bu ilavelerden “cemaat” ve “benim ve ashâbımın bugün üzerinde buldukları yolu sürdürülenler” şeklindeki varyantları hariç, hemen tümünün sıhhatine yönelik İslâm bilginleri tarafından yapılmış ciddi eleştiriler ve bilhassa hadis otoriteleri tarafından yapılmış cerhler bulunmaktadır. Rivâyetlerin hariç tuttuğumuz iki varyantın ilkinde “cemaat” sözcüğünün, “fırkalaşmanın zıddı” olarak kullanılması, ikinci varyantta ise “bugün” kaydının açıkça yer alması, “Rasûlullah (s.a.v)’ın hayatta olduğu dönemde, onun ve ashâbının üzerinde bulunduğu yol üzere olanlar”ın kurtuluşa erecekleri anlamında olduğunu açık bir şekilde gösterir. Hadisin bu rivâyet şekilleri dışında yapılan diğer bütün ilaveler, bir şekilde hadisin, onu sahîh ve anlamlı kılan bağlamından koparıldığının göstergesidir. Bu durum, hadisin, bir realite olarak fırkalara ayrılma hâdisesinin olacağına ilişkin nebevî bir ihbar olmaktan ziyade, tefrika dâhil, ümmet arasında vuku bulacak her tür parçalanma ve bölünmeyi meşrulaştırma aracı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir.

Ümmetin fırkalara ayrılacağına dair rivayet edilen hadislerde ifade edilen sayının kesret ifade ettiğini söyleyen âlimler olduğu gibi, bu sayıyı hakikat anlamında kabul eden âlimler de olmuştur. Gerçekte bu sayının hakikat ifade ettiğini varsaymak hiçbir şekilde makul, doğru ve tutarlı değildir. Çünkü 73 sayısının hakikat ifade ettiğini kabul eden müellifler, fırkalaşma olgusunu kendi dönemlerine kadar söz konusu ettikleri için, gerçekte kendilerinden sonra muhtemel fırkalaşma olayını göz ardı etmiş olmak, 73 sayısını aşmamak için çoğunlukla ayrı sayılan bazı fırkaları tek mezhep saymak ya da tersi bir tutumla genellikle tek sayılan bazı fırkaları iki ayrı mezhep kabul etmek gibi birçok zorlama faaliyetle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum söz konusu rivayetlerde ifade edilen 70 küsur, 71, 72 ve 73 sayılarının hakikat değil, kesret/çokluk ifade ettiğini kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu sayının çokluktan kinâye ifade ettiği gerçeği, Arap lisanı, Kurân-ı Kerîm ve hadislerdeki kullanımına da uygun düşmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Yahudilerin 71, Hıristiyanların 72 ve Müslümanların da 73 fırkaya ayrılacaklarını haber verirken, bununla gerçek bir sayıyı bildirmeyi değil, fırkalaşmanın çok olacağını ifade etmek istediği bellidir. Çünkü tarih Yahudilerin 71'den, Hıristiyanların 72'den, Müslümanların ise 73'ten daha fazla fırkaya ayrıldıklarının şahididir.

İnsanlık tarihi boyunca devam eden fırkalara ayrılma hâdisesi tarihî bir realite olarak önümüzde durduğuna göre, 73 fırka hadisini genel anlamda bütün insanlığın, özel anlamda da Müslümanların fırkalara ayrılacakları realitesine işaret eden peygamberî bir öngörü olarak görmek gerekir. Bu nedenle söz konusu hadisi, Müslüman bireyin salt mensubu bulunduğu grubu "kurtuluşa erecek tek fırka (fırka-i nâciye)", diğer bütün fırkaları ise "sapık" görmesine dayanak oluşturacak Sünnet'ten bir delil değil; bilakis tefrikaya yol açmadığı müddetçe fırkalara ayrılmanın doğal ve kaçınılmaz olduğunu dile getiren nebevî bir ihbâr şeklinde anlamak en gerçekçi tutum olsa gerektir. "*Bütün müminler kardeştir. O halde, (her ne zaman araları açılsa) kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki O'nun rahmetine nail olasınız*" (Hucurât, 49/10) buyruğu, Müslümanlar için farklılığı ayrılık sebebi değil, tersine zenginlik olarak görmeyi gerektirir. Bu anlayış, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik misyonu ve söz konusu hadisle vermek istediği mesaja daha uygundur.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

ABDULBÂKÎ, M. Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1991.

AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, Thk. Şuayb Arnaûd vdğ., Beyrut, 1999.

- ACLŪNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1988.
- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992.
- ARNAŪD, Şuayb, (Beşşâr Avvâd Ma'rûf ile birlikte), *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, Beyrut, 1997.
- ASKALÂNÎ, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1994.
- ATAY, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, Ankara, 1983.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
- BAĞDADÎ, Abdulkâhîr, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, Trs.
- BENLÎ, Davut Gazi, *Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2010.
- BEZZÂR, Ahmed b. Amr, *el-Müsned (el-Bahrü'z-Zehhâr)*, Thk. Mahfuzurrahmân Zeynulâh, Beyrut, Trs.
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's Sahîh*, İstanbul, 1992.
- BULUT, Halil İbrahim, "Ümmet", *DİA*, (XXXII/308-309), İstanbul, 2012.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, *es-Sıhhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1984.
- CŪRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul, 1321.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İ. Ağâh Çubukçu ile birlikte), Ankara, 1985.
- ÇELEBÎ, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (Bekir Topaloğlu ile birlikte), İstanbul, 2010.
- ÇUBUKÇU, İ. Ağâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Neşet Çağatay ile birlikte), Ankara, 1985.
- DALKIRAN, Sayın, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, Sayı: 1, (ss. 97-115), Erzurum, 1997.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed b. Abdîrrahman, *es-Sünen*, Thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî-Hâlid es-Seb' el-Âlemî, Beyrut, 1987.
- EBŪ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, İstanbul, Trs.
- EBŪ ZEHRA, Muhammed, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, B.y.y., 1989.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsıruddîn, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Dâife ve'l-Mevdûa'*, Beyrut, 1985.
- , *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Riyad, 1998.
- , *Sahîhu Sünen-i İbn Mâce*, Riyad, 1997.
- ESEN, Muammer, *Ehl-i Sünnet, Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara, 2009.
- EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Mûsallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1995.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983.

- , "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 1980
- FİRUZÂBÂDÎ, Mecdudîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamusu'l-Muhît*, Beyrut, 1993.
- GÖMBEYAZ, Kadir, "73 Fırka Hadisininin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *UÜİFD*, C. 14, Sayı: 2, (ss. 147-160), Bursa, 2005.
- , "Bâbertî'ye Nispet Edilen Bir Fırak Risalesi Hakkında Tespitler ve Mülaha-zalar", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, V/1, (ss. 7-33), Bahar, 2012.
- HANEFÎ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Abdulhadî, *Hâşiye li İbn Mâce*, Beyrut, Trs.
- HATİBOĞLU, Mehmed S., *Hazreti Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siya-si-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebeti*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1967.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlmü's-Sunen Şerhu Suneni Ebi Dâvûd*, Beyrut, 1991.
- İBN ARRÂK, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehbâri's-Şenâti'l-Mevdûa*, Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Beyrut, 1981.
- İBN BATTÂ, el-Ukberî, *el-İbâne an Şerîati'l-Fıraki'n-Nâciye*, Nşr. Rızâ b. Na'sânMu'tî, Riyad, 1988.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed; *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1317.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmânme ve's-Siyâse*, Thk. Ali Şîrî, Kum, 1413.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünenu İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fûâd Abdalbâkî, Kahire, 1994.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn b. Muhammed b. Mukerram, *Lisanu'l-Arab*, Kum, 1405.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Telbîsu İblîs (Nakdu'l-İlmi ve'l-Ulenâ)*, Kahire, 1368.
- , *el-Mevdûât*, Thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, Beyrut, 1983.
- İCÎ, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkif fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Trs.
- İSFEHÂNÎ, Râğîb Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut, 1997.
- İSFERAYİNÎ, Ebû'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyizu'l-Fırakati'n-Nâciyeti ani'l-Fraki'l-Hâlikîn*, Tah. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1983.
- KANDEMİR, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1975.
- KÂRÎ, Ali, Nureddin b. Ali b. Muhammed b. Sultân, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehbâri'l-Mevdûa*, Beyrut, 1986.
- KELEŞ, Ahmet, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife Dergisi*, (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı), Yıl: 5, Sayı: 3, (s. 25-45), Konya, 2005.
- KUBAT, Mehmet, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilâflar ve Sebepleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1997.

- , *Malafî ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 2010.
- KUTLAY, Halil İbrahim, "Keşfi'l-Ğumme bi Tahrîci Hadisi «İhtilâfu Ummeti Rahmetun»" (Arapça), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, II/1, (s. 81-104), İstanbul, 2004.
- KUTLU, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2010.
- MAKDÎSÎ, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Târih*, Bağdat, Trs.
- MAKRİZÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *el-Hitat*, Beyrut, Trs.
- MALATÎ, Ebû'l-Hüseyin, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1968 (II. Baskı, Kahire, 1977).
- , *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Nşr. S. Dederinç, İstanbul, 1936.
- MA'RÛF, Beşşâr Avvâd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, (Şuayb el-Arnaûd ile birlikte), Beyrut, 1997.
- MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdimu'l-Cevher*, Beyrut, 1989.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Hilâfet ve Saltanat*, Çev. Ali Genceli, İstanbul, 1980.
- MÛBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Â'lâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i-Tirmizî*, Kahire, 1993.
- MÛSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992.
- NESAÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ', Beyrut, Trs.
- ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2008.
- ÖZLER, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996.
- RÂZÎ, Fahreddîn, *İ'tikadâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Tlk., Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut, 1986.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn, *el-Leâli'l-Mesnûa' fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa'*, Kahire, Trs.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, Beyrut, 1988.
- ŞEHRİSTANÎ, Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986.
- ŞENTÛRK, Recep, "Millet", *DİA*, (XXX/64-66), İstanbul, 2005.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, Beyrut, 1986.
- , *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî, Kahire, 1995.
- TABERÎ, İbn Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, 1987.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-Kebîr (es-Sünenü't-Tirmizî)*, Thk. Şuayb el-Arnaûd-Heysen Abdulğafûr, Dimeşk, 2009.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi, Giriş*, İstanbul, 2010.
- , *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İlyas Çelebi ile birlikte), İstanbul, 2010.
- , "Fırka", *DİA*, (XIII/35), İstanbul, 1996.

ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1986.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Trs.

YILDIZ, Hakkı Dursun (başkanlığında bir heyet), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986.

ZEHEBÎ, Abdullah Muhammed, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Trs.

ZEMAŞERÎ, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vîl*, Kum, 1315.